

Translation, Interpretation, Transliteration. Some Didactical Strategies in the First Half of the Romanian 19th Century, in their Relation with the French Language, and Some More Current Proposals

Traduction, interprétation, translittération. Quelques stratégies didactiques dans la première moitié du XIXe siècle roumain, en relation avec la langue française, et quelques propositions plus actuelles

Traducere, tălmăcire, transliterare. Câteva strategii didactice din prima jumătate a secolului al XIX-lea românesc, în legătura lor cu limba franceză, și câteva propuneri mai actuale

Gilles BARDY

Aix Marseille Université - France

Département de Roumain

CAER EA 854

E-mail : gilbardy@yahoo.com

Abstract

Supported by examples taken from publications in Romanian alphabet of transition, focusing its analysis on onomastic and toponymic transliterations, and especially on the processes of lexical "parenthesizations" seen as innovative strategies adopted for didactical purposes linked to the French influence, this paper proposes gathering of "parenthesized" occurrences of that time (doublets, synonyms, glosses, paraphrases, translations, interpretations etc...) present in the whole corpus of periodicals and volumes. Thanks to computer technology, detailed analyzes and comparison with prior results will allow to reach a better clarification and accuracy about the history of Romanian lexicography and words (attestation of words, uses and significations, neologisms etc.), and about the evolution of the cultural landscape and various areas of the local imaginary.

Résumé

Appuyé sur des exemples tirés de publications roumaines en alphabet de transition, centrante ses analyses sur les translittérations onomastiques, toponymiques, et surtout sur les procédés de « parenthésation » lexicale vus comme stratégies de novateurs visant des buts didactiques liés à une aura française, l'article prône le rassemblement des occurrences « parenthésées » de l'époque (doublets, synonymes, gloses, paraphrases, traductions, interprétations etc.) présentes dans l'entier corpus des périodiques, brochures et volumes. Grâce à l'informatique, des analyses fines et la confrontation à des acquis antérieurs permettraient ainsi des précisions d'une exactitude jusqu'ici jamais atteinte sur l'histoire de la lexicographie et du lexique roumain (attestation et circulation des mots, emprunts, néologismes etc.), en éclairant en parallèle l'évolution du paysage culturel et divers registres de l'imaginaire local.

Rezumat

Având ca bază multe exemple extrase din publicații românești în alfabet de tranziție, și focalizând analiza pe transliterări onomastice, toponimice, dar mai ales pe procedeele de parantezare lexicală văzute ca strategii ale unor novatori ai vremii îndreptate către scopuri didactice legate de o aură franceză, se pledează aici pentru culegerea ocurențelor parantezate din epocă (dublete, sinonime, glose, parafraze, traduceri, tălmăciri etc.) prezente în întregul corpus de periodice, broșuri și volume. Grație progreselor informaticii, analizele fine și confruntările cu rezultate anterioare ar permite astfel precizări de o exactitate neatinsă până acum privind istoria lexicului și a lexicografiei românești (atestări și circulația cuvintelor, împrumuturi, neologisme etc.), luminând totodată evoluția peisajului cultural și diferite domenii ale imaginarului local al epocii.

Keywords: parenthesis, vocabulary, transition alphabet, paraphrase, press

Mots-clés: parenthèse, lexique, alphabet de transition, paraphrase, presse

Cuvinte cheie: paranteză, lexic, alfabet de tranziție, parafrază, presă

Secolul al XIX-lea de sorginte europeană a fost calificat și resimțit de urmași sub mai multe definiții. I s-a spus secolul naționalităților, secolul redeșteptărilor naționale, secolul revoluțiilor burgheze. Și chiar secolul idealurilor sociale. Oricât de potrivite ar fi fost aceste denumiri, și, în funcție de zonă, oricum ar fi stat istoria, în ce privește contextul românesc nu este de eliminat nici noțiunea de *secol al traducerilor, al tălmăcirilor și chiar al transliterărilor*, toate acestea legate în mare parte de receptarea acordată limbii și culturii franceze. Este o perioadă când românii își exercită pe scară largă spiritul, devenit atunci atât de necesar, de adaptare.

În secolul respectiv, de la început deja, românii își caută totodată nu o *identitate* – pe care o au de secole –, ci *expresia*, inclusiv exportabilă, a identității lor, îmbrăcate în forme, haine și, fără joc de cuvinte, *formule*, mai moderne. La cumpăna între auto-imagini și hetero-imagini, ca într-un joc de oglinzi, accesul lor la modernitate, intrarea cu drepturi depline, definitive, în concertul internațional, care să-i facă simțitor mai vizibili, mai ales pe muntenii și moldovenii aflați în sfera de influență otomană, restului lumii europene, are nevoie de chei, de susțineri ideologice, de consonanțe cu rituri sociopolitice occidentale, de – am zice acum – integrare globală: literatura, filozofia, dreptul, administrația, științele și nu numai, au nevoie să fie dezvoltate, aduse la zi, spuse cu graiuri noi. Lexicul, vocabularul, deci *cuvântul* este mai mult decât oricând suportul indispensabil, totodată instrument și referință. Cel românesc trebuie să țină pasul, să fie fățiș la unison cu mersul general european. Luminile orașului vor trebui să vină și la țară, iar lucrurile noi trebuie să capete denumiri, îmbrăcate în haine de modernitate. Spre Vest, aura spiritului cartezian, francez, încă domnește, cu suportul său scris și oral, precis dar și fluid, nespuse de bogat dar, de ce nu, cam rece și clinic câteodată, care, hrănindu-se din propria substanță, are nevoie mereu și mereu de a preciza, de a numi, de a distinge, chiar de a « partiționa » lumea în secvențe, în bucăți, în focalizări mărunte, bine păzite între gardurile unei limbi din ce în ce mai controlate și care va naște curând, ici și colo, academii, reglementări, normalizări, standarde și reguli tot mai multe. Limba de urmat?... Evident, cu precădere, cea franceză... Ea a devenit, și spre Est, o referință, un model, o cheazășie de deschidere și de « *progres* ». Iată de altfel un cuvânt nou, încărcat de pericol încă – și nu ne referim numai la « *Propășirea* », care, în anii 1840 [1], fusese titlul unui publicații tocmai anume edulcorat –, cuvânt-instrument cu caracter molipsitor, de mânuit cu atenție, de rostit cu grijă, și în niciun caz peste tot. Dar suportat, puternic, de cei care, unii cu studii la Paris, vor acest tip nou de dezvoltare, pe care vor s-o aducă pe plan local, într-o sintonizare pe care noi, acum, urmașii, nu o mai vedem de tip cosmopolit și nici internaționalistă, ci sub straietele unei evoluții, ca și naturale, a gândirii. Cert este însă că acel ajun al modernizării coincide neapărat cu necesități noi: *Verbul* devine tot mai mult o bază esențială; este vehiculul nemijlocit al trezirii. Trezește-te, române, trezește-te, și mai ales, vorbește, grăiește, numește! Și însușește-ți cât mai multe cuvinte noi! Pentru aceasta se vor naște spontan dascăli, ghizi, îndrumători, deschizători lingvistici de drumuri, oameni ai condeiului creatori și adaptatori de cuvinte, lexicografi, gramatici, întemeietori de

periodice. Și mai ales traducători. Nu întâmplător se naște un Eminescu în acel secol, după un Eliade, un Asachi sau un Kogălniceanu. Nu degeaba vin și se stabilesc operativ printre români un Jean-Alexandre Vaillant, un Raoul de Pontbriant, sau, mai târziu, un Frédéric Damé [2]. Limba devine și înveliș și miză supremă, dovadă și condiție a creativității, unealtă și rezultată a adaptărilor din mers, vitrina poporului matur și integrat.

Suntem, oricum, pe la mijlocul primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Cititorii se înmulțesc, laolaltă cu cărțile, cu periodicele. Editurile se diversifică, ating categorii noi de public. Traducerile se înmulțesc și ele. Pâlpâie « cabinetele de lectură ». Tânăra presă românească, dacă trecem sub tăcere elemente anterioare oarecum anecdotice tip “*Courier de Moldavie*” [3], începe să dospească cu adevărat în anul 1829. Se recurge, cu ușurință și fără reticențe, la transliterări. Așa se nasc, sub teascu românesc – alfabetul de tranziție punându-și acolo toată ponderea pecetei – un *Delamartin*, un *Fenlon*, un *Molier*, un *Monteschiu*, un *Ruso*, un *Sen-Marc Girardin* sau chiar un *Sensimon*, un zugrav ca *Horas Verne*, un matematician ca *Lejandru*, un cleric și istoric, ca *Defleuri*, și o puzderie de alți oameni, mai iubiți, ca *Biujo*, mai șocanți, ca *Robespier*, mai ciudați, ca *Mirabo*, sau mai mult uitați ca *Boislecont*, *Reinar* sau *Voazen* [4], toți cu numele lor trecute prin filtrul unei fonetizări care ni se pare azi întrucâtva nostimă [5].

Însă este de fapt și acesta un canal, un vector de pătrundere a noutății, o « deparolare » pentru fixarea și însușirea mai accelerată, dincolo de balastul cenușiu al unor nume de personaje mai mărunte, a unor crâmpie de părți componente ale unei conștientizări forte care se face deja aproape universală : numele, devenite astfel citibile, vizibile și mai pronunțabile, ale unor personalități în culori vii care, acolo pe undeva, în Vest, fac pe scară largă modernitatea, mai ales literară și socială, de atunci. O modernitate care devine astfel cunoscută pe plan local, însușită forțat sau nu, în acord sau în ruptură ideologică, laolaltă cu alte implementări de conștiință, diversificate, ca cea politico-geografică care se va lărgi și ea tot mereu mai mult și mai departe. Toponimele străine, franceze și nu numai, mari sau mici, *Orlean* sau *Lion*, desigur, dar și *La He*, chiar până la unele nume de artere, poduri, construcții sau cartiere reprezentative (Piața *Bastelii*, *Pon-Nef*, *Tiuleri*, *Mon-Parnas* etc.), sunt supuse și ele foarte des aceleiași tip de transformări, de hibridizare dacă nu de stâlciri.

Toate aceste fenomene sunt foarte abundente. Nu este însă cazul, în prezentul articol, să putem găsi loc pentru a înșira exemple și ne limităm deocamdată la sublinierea faptului că, în prelungirea stadiului strict statistic, studii analitice pe aceste țărâmurii ar merita să fie întreprinse la un nivel absolut *exhaustiv*, poate de un colectiv și în orice caz cu ajutorul mijloacelor informatice. Avem convingerea că asemenea cercetări ar duce la rezultate noi de mare interes și importanță, depășind totodată planurile strict lexicale și abordând, printre multe alte aspecte, zonele formării spiritului public.

Dar există și un alt fenomen, un alt procedeu, de interes major, credem noi, bogat în valențe și descoperiri potențiale, și care în mod ciudat a fost prea puțin cercetat. Deși încă mult mai revelator și productiv, după cum vom vedea, el a fost lăsat pe nedrept în umbră poate mai ales datorită faptului că exploatarea lui era deosebit de anevoioasă : ea necesită nu numai, pe de o parte, o parcurgere minuțioasă și completă a foarte multor surse – rămase de altfel multă vreme greu accesibile – în alfabet chirilic sau de tranziție, și, deopotrivă, o dublă cunoștință temeinică a limbilor franceză și română ; dar și, pe de altă parte, investiții de timp importante – și fără îndoială și de credite... –, o muncă îndelungată de căutare, colectare și indexare transversală, pe lângă o necesară coeziune, pe termen lung, a unor echipe de cercetare multidisciplinare.

De fapt, în acea primă epocă de deșteptare puternică a României la standarde noi de modernitate, în cărți și în periodice, ceea ce se naște, se importă, se creează sau este « localizat », adaptat, tradus, trece nu rareori, în mod aproape nesesizabil, printr-o fază inițială învelită de modestie : cea a explicărilor, făcute aproape timid, ca în treacăt, cea a gloselor mici, strecurate grafic, « parantezate » în însuși textul, anticipând de altfel, în mod chiar mai eficace, adaosul unui glosar [6] alfabetic sau tematic oferit din când în când cititorului în ultimele pagini ale unui volum, adaos oricum și el grăitor în zilele noastre pentru receptarea și decriptarea de atunci a cuvintelor.

Sunt aici, de fapt, primele momente ale unei didactici nespuse ca atare a limbii modernizate, a cuvântului la zi, expresii în mare parte spontane ale unei *pedagogii* de sintonizare încă neinstituționalizate, încă neîncadrate în foruri, în structuri. Este ce s-ar putea numi, după cum vom vedea prin exemple, « *didactica parantezei* » [7], a parantezei explicative, tălmăcitoare, de dublare, sinonimizare, glosare sau parafrazare, operație situată la o zonă de confluențe nu foarte îndepărtată de actul traducerii, și care depășește cu mult, în durata ei lineară, răspândirea ei presărată și îndărătnicia ei evolutivă, publicarea, prea stocastică, mult mai confidențială, și sub anumite privințe cam târzie, de dicționare. E adevărat că acel procedeu relativ discret, pe care îl voi numi aici de acum înainte « *parantezare* », nu este, la drept vorbind, o premieră, o noutate. Îl mai puteam zări, din când în când, dincolo de munți, la corifeii ardeleni, mai ales la Șincai [8], la Micu [9]. Sau înainte de ei, pe alocuri, chiar la Cantemir. Dar acum nu este vorba de o continuare a unei tradiții descriptive sau a unui obicei cultural. Tendința este acum mai mult socială, socializantă, de unde altruismul nu lipsește. Nu este o simplă explicație : este o tactică. Ea se dublează cu o intensă voință de a trezi limba și spiritele, de a culturaliza și de a scoate dintr-un oarecare imobilism. De atunci, hotărâtor, se constată că nu mai este suficient dacă « mânăstirea nu se odihnește » – ca să amintim aici o formulă a lui Nicolae Iorga. Miza este alta. Vine epoca mirenilor. Vin și zilele presei noi, cu atribuții moderne. Trebuie recuperat strategic timpul care, în anumite domenii, vrând nevrând trecute cu vederea, fusese « pierdut ».

Nu este fără relevanță, dar nici foarte surprinzătoare, constatarea că, în toate direcțiile, aceste practici lexicale se plasează atât pe teritoriul cultural local cât și pe cel străin. Și că suportul cel mai cu efect de difuzare al acestui procedeu de înzestrare, dincolo de prezența lui, însă nu sistematică, în multe din *volumele* editate atunci, se află mai ales, cel puțin procentual, în coloanele *periodicelor*, cele mai imediate și dinamice mijloace de difuzare a ideilor. Ne vom limita aici la câteva dintre ele.

Chiar începând cu primele numere ale “*Albinei Românești*”, relevăm, semănate în coloanele ziarului, ocurențe « parantezate » de termeni noi, sau, cel puțin, de cuvinte pe care redactorul, din diferite considerente, găsea necesar, prin succinte secvențe de cuvinte sau cu unul singur, să le explice cititorilor. Câte o ocurență o găsim chiar, deja, în « *Înștiințarea* » din aprilie 1829, tipărită în foaie volantă, prin care se anunța apariția gazetei, cu informarea că, de pildă, prenumerații vor putea citi în paginile ei și « povățuirii pentru ferirea și vindecarea *epizotiei (boalei vitilor)* » [10]. Procedeu de tălmăcire informativă avea să dureze mulți ani de-a rândul, decenii, nelimitându-se la ariile sau domeniile mai specializate. Unghiurile de abordare sunt imense. Ne vom baza în cele ce urmează pe diferite exemple, fără să le putem înmulți aici din motive evidente de spațiu, într-o selecție foarte parțială dar suficient de emblematică prin diversitatea ei.

Această receptare de cuvinte noi, cu succesele sau insuccesele lor, cu cronologia ei, o putem urmări, tot la fel, și în noua presă bucureșteană din acei ani. De pildă, dar nu numai, în cadrul unor traduceri sau reinterpretări de texte oficiale, administrative, cum ar fi în « *Curierul Românesc* » din 29 noiembrie 1829. Aici, cu două luni după pacea ruso-turcă de la Adrianopole, se reproduc în traducere românească articole din cunoscutul tratat : se pot observa mai multe cuvinte urmate de aceste paranteze explicative, incluzând parasinonime sau glose scurte, cuvinte care aveau un statut încă instabil în limba de atunci, însă care, în mod sigur în cazul de față, nu puteau pune mari probleme de concordanță traducătorului bucureștean aflat în fața textului francez. Observăm printre ele, interesante în acest sens, multe ocurențe al căror înțeles, complet integrat în zilele noastre, ne pare acum evident, ca *sinceritate* (glosat prin ‘*curățenia inimii*’), *ecsepție* (glosat prin ‘*deosebire sau altă pricinuire*’), *carantinele* (explicat prin ‘*lăzăreturi*’), *fortificație* (explicat prin ‘*întărire*’), *a naviga* (explicat prin ‘*a pluti*’), *administrație* (explicat prin ‘*oblăduire*’) sau *independentă* (explicat prin ‘*neatârnată*’) [11].

Revenind la *Albina românească*, găsim, de pildă, în numărul întâi din 1832, datat « 3 ghenari » și privind – relatate cu o stângăcie de stil administrativ adesea întâlnită în presa locală de atunci – unele modalități de pedepsire a unor fapte de revoltă socotite hoție pe teritoriu rusesc, niște secvențe sau parasinonime de acest fel, înscrise între paranteze : « [...] îndatorinduvă cătră aceste a

urma cu acești revoltați ca cu niște persoane care deadoua oară sau făcut vinovate de osânda rebelii și tot diodată a înfrica pre cii ce-ar cugita a se uni cu dânșii eu vă împuternicesc acuma fără întârziere un sfat militar spre a judeca pre cii ci sar aluneca dintre îi [e vorba despre « rebeli » – n.n.], și de a *ecsecuta (împlini)* îndată hotărârile orânduite, macar [!] și după facirea *crimeiurilor (greșelilor)* prin împlinirea acestei ecstraordinare măsurii spre pilduirea vinovăției lor » [12]. În pagina următoare, într-o relatare despre o demonstrație de stradă a unor studenți la medicină din Franța, se scrie că « au urmat la Paris noâ tulburări, câteva sute de *Alievi (Scoleri)* de doftorie sau adunat [...] având scopos a petrece politia » [13]. Tot în aceeași pagină, se vorbește despre « dreptul *plutirei (navigației)* învoit Belgilor pe apele Olandei » [14] – de confruntat, invers, cu cele două ocurențe similare, din paragraful nostru de mai sus – și despre faptul că « perfectul [sic !] politiei Lion au publicat o proclamație, prin carea după istrucțiile ministrului de rășboi, primește *volontirile înrolații (de bună voie înscrieri la oaste)* spre a sluji în armie » [15], sau despre înființarea în Africa, de către francezi, a unui « fel de *colonie (slobozie)* militară » [16]. De asemenea, cu câteva rânduri mai jos, în legătură cu mijloacele întrebuintate pentru aducerea obeliscului din « *Lucsor* » către Franța, se vestește, părăsind deci unghiul administrativ, că se află multe boli endemice în aceea « climă, precum *oftalmii (puchioșiri)* » [17].

În domeniile multiple ale vieții sociale, în raport tangențial sau nu cu politica și atingând și fapte diverse, explicațiile, tălmăcirile, sunt tot la fel de variate. Despre un bal strălucit dat la Paris în 1837, se relatează printre alte descrieri că, în sala în care s-a desfășurat, « *plafonul (bagdadia)* este de lemn de stejar înnaurit » și că s-a făcut « într-o parte un tron și o *estrada (un fel de lojă)* pentru familia regală » [18]. Toate acestea desfășurându-se « la *Otel-Vil (casa maghistratului)* » [19]. Se vede, deci, că acel *otel-vil*, prezent și în alte locuri, nu s-a împământenit. Se pot constata frecvent și șovăirile lexicale ale redactorilor, interesante pentru a urmări concurența ortografică sau « lupta » dintre cuvinte, inclusiv pe un plan sincron de circulație. Într-un număr din 4 iulie 1837, după decesul regelui Angliei, se vestește că, la ceremonia publică de înscăunare, « a doua zi după moartea craiului », prințesa Victoria, devenită regină, s-a arătat « foarte sănătoasă, dar era mai *palidă (gălbie)* decât altă dată » [20]. Era îmbrăcată « în cel mai mare *deul (cernire)* ». Ezitățile redactorului legate de acest cuvânt se văd la pagina imediat următoare, unde se precizează că « *duliul (cernirea)* curtei și a publicului au început în 12 iuni » [21]. Prietenii sau dușmăniile izvorâte din schimbările de ocârmuire sunt și ele tratate, mai mult ca fapte diverse. Despre fidelitatea afectivă a unui fost soldat, grav rănit, al lui Napoleon, se relatează că acel « bătrân *invalid (soldat neputincios)* » a vrut să-și dea ultima suflare în fața portretului acestuia [22]. În aceeași pagină, se spune că în 18 iunie s-au găsit, depuse pe ascuns în timpul nopții, lângă « coloana lui Napoleon », « multe cununii de flori numite *imortele (nemuritoare)* acoperite de crep negru [...] la prilejul zilei *aniversale (aducătoare aminte)* a bătăliei Vaterloo » [23]. Domeniul militar este, de altfel, și el bine reprezentat. Și regăsim și aici, în funcție de complexitatea înțelesului sau de noutatea potențialului împrumut lexical, niște deosebiri în ceea privește extensia parantezată. Preluând o știre provenită din « Crăia Țerilor de Jos », *Albina Românească* nota, despre situația militarilor olandezi din februarie 1832, că « de la armie se înștiințază că toți acii în *concedii [sloboziți pe o vreme]* au a se înturna la corposurile lor până la 20 februarie » [24]. Observăm în treacăt că sunt folosite aici parantezele drepte, care apar mult mai rar pe atunci, fiind încă nespecializate și având, ca cele rotunde, același scop explicativ. Nu putem aici insista asupra amestecului care poate fi constatat câteodată, când două tipuri de paranteze sunt folosite laolaltă într-o singură parantezare, și închidem deci... paranteza. Dacă un singur cuvânt este suficient când, de exemplu, într-un alt număr din 1832 al *Albinei*, despre asediul unui oraș sirian, se vestește că « *asedia (încujurarea)* cetății » [25] nu-o va împiedica să se apere, sau când se anunță că « sau luat toate măsurile pentru *aprovizionarea (îndestularea)* regulată a armii » [26], se poate citi, în aceeași pagină, o glosă de o apreciabilă lungime, privind faptul că forțele egiptene « au făcut *mine (canaluri suptpământene umplute cu iarbă de pușcă care aprinzindusă răstoarnă țăriile)* » [27]. Tot ca și ieșită dintr-un dicționar enciclopedic sună și remarca potrivit căreia, printre apele din munți, « este foarte bună, acea ce răsare din *grănit (piatră stâncoasă cristalizată cu mărunte țesături greunțose*

de unde sau numit Grănit) » [28]. Însă se va vorbi, mai simplu, la câteva rânduri distanță de « munții și dealurile secundare (aldoile) », sau de « infiltrațiile (sdrecurările) » [29]. Câmpul literar, artele, școala, sunt și ele prezente, cu « profesiunile » legate. Astfel, despre un anumit poet rus, se vestește că « soțietatea de iubitorii literaturii Rosiene au cerut voe, și au câștigat'o de a înălța un monument (zidire de pomenire) întru aducerea aminte a slăvitului poeta (scriitorii de versuri, stihuri) » [30]. Învățământul local, desigur, nu este nici el uitat : aflăm că cel moldovenesc include, pe lângă materii de vază, unele mai modeste dintre care « caligrafia (frumoasa scriere) » sau, ca materie clasată printre “obiecturi extra-ordinare”, cea numită “muzica vocală (cântică)” [31].

În *Dacia litterară*, din 1840, fenomenul de parantezare este mai puțin prezent, chiar dacă se mai întâlnește pe alocuri inclusiv sub forma transformată de mici note de subsol. Tocmai această raritate, care, pe baza altor publicații din aceeași perioadă nu poate fi privită ca de-a dreptul reprezentativă a unui întreg proces evolutiv, se dovedește relevantă dacă se consideră că tânărul redactor, Mihail Kogălniceanu, a lăsat să apară în aceste ipostaze numai cuvintele al căror sens punea probleme ferme de interpretare, sau în concurență mai legitimă cu frecvența mai mare de folosire a unor sinonime anterioare. Găsim acolo, de exemplu, mențiunea unor limbi mai puțin știute sub denumiri noi, ca limba « albaneză (arnautească) » [32] sau « acea georgică (cercasă) » [33]. Într-o discuție despre pseudonime, se remarcă faptul că există unele făcute numai cu « literile inițiale (dintăi) ale numelui » [34]. Găsim și o interesantă explicație, minimală și indirectă, a sensului de « anume », introdus tot cu aceeași metodă : « fiind pe aceeași vreme la această biserică un preot, anume (preotul) Petru, om cucernic și vrednic și cu îndrăzneală la toate lucrurile [...] » [35]. Și mai găsim, abia implicată, o dovadă de dificultate a actului de traducere, strecurată fiind din acest motiv, în alfabetul de tranziție al paginii, forma franceză problematică, redată întocmai cu caracterele sale latinești, modalitate de intervenție care putea suna destul de frecvent ca mărturia unor blocaje, poate ca o scuză : « făcându-mi loc pintre dame, cam călărește (cavalièrement), călcând pe bătăturile moșnegilor [...] am alergat la celalalt capăt a galeriei » [36]. O modalitate bilingvă și bi-alfabetică de explicare la care, oricum, fiind totuși mai puțin la îndemâna integralității cititorilor de baștină, se apela mai degrabă în cazul unor cuvinte mai specifice, cum ar fi de pildă cele din specialități în conexiune – măcar dincolo de granițe – cu tehnici noi, precum cele electrice care începeau să fie folosite și pentru « săpătura (gravure) » [37] artistică.

Înainte de a încheia, vom mai stăruii puțin asupra a două ocurențe de cuvinte, *elefant* și *vulcan*, spre a exemplifica și interesul recursului la periodice, punându-le aici în raport cu ocurențele respective pe care le putem releva la acest activ filoromân, « fostu-profesor de literatură franțozească în colegiul național și întemeitorul Pensionatului din Sf. Sava », care a fost Jean-Alexandre Vaillant, în lucrarea pe care a editat-o la București în 1839, intitulată modest *Vocabular purtăreț rumânesc-țranțozesc și țranțozesc-țrumânesc* [38]. Într-un număr din *Albina Românească* din februarie 1832, relevăm o sinonimie edificatoare privind acel animal afro-asiatic încă foarte exotic în imaginarul autohton, prin care se vede convingător că era considerat pe plan local sub ambele filtre latinesc și turcesc. Oricum, lăsându-l aici pe cititor să tragă concluzia cea mai potrivită asupra circulației cuvintelor și a evoluției figurilor de stil, observăm că, într-o descriere a aptitudinilor de bază a puternicului animal, se remarcă în ziarul respectiv « înțelepciunea *elefantului (fildișului)* » [39]. Șapte ani mai târziu apar în dicționarul lui Vaillant aceeași termen, în partea româno-franceză, s. v., sub forma « Elefant, ț, b[40]. **éléphant**. fildiș. » [41]. Și, în partea lui franco-română [42], s. v., « **Eléphant**, b. elefant, ț. fildeș, ț. » [43]. Notăm printre altele și prezența variantei *fildiș* în ambele tipărituri. Pentru termenul *vulcan*, termen prezent la Vaillant sub forma « Vulcan, urî, n. **volcan**, b. un munte de unde iese fum și foc. », în partea româno-franceză [44] și, pentru cea franco-română, sub forma « **Volcan**, b. vulcan, urî. n. un munte de unde iese fum și foc. » [45], găsim, după cum vom vedea, interesante formulări sinonimice în publicația ieșeană, dintre care una ale cărei recurențe nu va dăinui. Le arătăm aici, în parte, pentru perioada aprilie-mai 1832. În numărul din 24 aprilie, cititorul află că « novitale de la Bengalia înștiințează că în lăuntru Indii sar fi dischis un mare *Vulcan (munte foco-vărsător)* și că tot odată riul Ganges ar fi răvărsat apele sale » [46]. În schimb, în numărul din 15 mai, pe când se vorbește despre probleme legate de

cutremurele de pământ, termenul vulcan nici nu este glosat și nici nu mai apare, dar « cratir vulcanic » beneficiază de o notă explicativă în josul paginii : « gura unui *munte focovărsător* pe unde iese fumul, focul și lava sub materie topită » [47]. Vom regăsi aceeași alegere lexicografică la 19 mai, în pagini în care se vorbește despre « strălucite politii » care au existat « la poalele focovărsătorului munte Vezuv, în apropierea de Napoli de la Italia [...] în epoca Romanilor » [48]. Dar se vede că munții focovărsători n-au păstrat definitiv succesul lor din tinerețe.

Neputând, cum am spus, multiplica aici exemplele lexicale, aș mai remarca, înainte de a conclud, că, în câteva din cele 13 numere din « *Gazeta Teatrului Național* » [49], din 1835-1836, publicată la București, se poate urmări chiar o rubrică recurentă intitulată, emblematic, « *Tălmăcirea câtorva vorbe* ». Aici sunt prezentate, inclusiv sub aspect etimologic, un număr bogat de cuvinte, foarte des dublete sau sinonime, dintre care « *boier sau boiar* » [50], « *viitor și viitorime* », « *simțirea, simțul, simțitatea, simțiciunea, simțimentul* », « *junețe, tinerețe* », din nou « *junețe, junie, junime* », « *tinerețe, frăgezime* » [51], « *orânduire și numire* », « *criminal și creminalic său criminalicesc* », « *latin și latinesc* », « *dascăl și învățător* », « *gigant și uriaș* », « *veșmânt și manta* » [52], « *femeie, muiere, nevastă, soție* », « *călăreț, cavaler* », « *recunoștință și recunoaștere* », « *priincios și favorabil* », « *lege și pravilă* », « *zugrăvie, zugrăveală* », « *văl și velă său vălă* », sau chiar « *tălmăcire, traducere* » [53].

Așa s-a îmbogățit simțitor, prin toate aceste eforturi și metode, vocabularul local, cuvintele introduse atingând domeniile și ariile lexicale cele mai diverse: geografia, geologia, mineralogia, toponimia, onomastica, dreptul, administrația, instituțiile, politica, medicina, zoologia, caligrafia, muzica, sculptura, arhitectura, sau chiar îmbrăcămintea, ca să pomenim aici, în dezordine, numai câteva dintre ele, din care am și dat exemple în rândurile de mai sus. Toate aspectele culturii și ale îndeletnicirilor umane, literatura, toate artele și științele erau în mare parte atinse.

Concluzie

Prin recurgerea la explicații de ordin semantic, incluse în parantezările explicative din periodice și cărți, oamenii de condei ai vremii, care scriau pentru contemporanii lor români, considerându-i, pe bună dreptate, încă neinformați de semantismele respective, ne pot oferi azi, așa cum am încercat să dovedim aici, o imagine foarte clară a fizionomiei lexicale de atunci, cea cotidiană, ale cărei curbe statistice le-am putea urmări foarte precis, făcând o analiză exhaustivă a ocurențelor acestei lumi a « parantezei integrate », procedeu care ni se oferă ca un fel de pistă de decriptat lăsată moștenire pentru urmași, în multe din paginile scrise atunci.

Cu progresele actuale ale informaticii, această «vânăre» eficientă și exhaustivă a parantezelor explicative din textele de atunci, ar putea da, susținută de un colectiv de cercetători, români dar și străini buni cunoscători ai mai multor limbi, niște rezultate de-a dreptul determinante, noi și fără îndoială mai exacte, privind *evoluția*, urmărită în acest fel, cu precădere grație periodicelor, aproape zi de zi, oricum lună de lună, a lexicului românesc pe decenii întregi din secolul al XIX-lea, corpusul analizat putând fi, caracteristică destul de rar întâlnită în cercetări, exhaustiv și definitiv [54]. Această muncă pe care aș numi-o de entomologie a cuvintelor, socotite ca ființe vii care se nasc, se transformă, dăinuie sau mor, este o muncă cred eu incitantă și utilă, prin care ar și reînvia, ca într-un fel de efemeride, palpitarea unei întregi lumi apuse ; o muncă, în sfârșit, care ar întări simțitor luminile existente deja în domeniul lexicologic, și la care sunt convins că diferiți universitari ar putea conlucra eficient. Și îmi permit să cred că, din contextul nostru de azi, al acestor zile academice arădene, sau chiar din această sală *Cicio Pop* a Universității de Vest « *Vasile Goldiș* » din Arad, se poate zămisli fermentul intelectual, dar și concret și pragmatic, necesar.

Bibliografie selectivă

Bibliografia românească modernă, Academia Română, București, vol. I-IV, 1984-1996.

„*Albina Românească* », Iași, 1829-1837.

„*Buletin, foaie oficială*”, Iași, 1834.

”*Dacia litterară*”, La Cantora Journalului, Iași, 1840 [ed. de Maria PLATON, Editura Minerva, București, 1972].

”*Înștiințare* [foaie volantă], Iași (”*Eșii*”), 17 aprilie 1829 [reprodusă în HODOȘ N. et SADI-IONESCU Al., *Publicațiunile periodice românești, (ziare, gazete, reviste)* [...] cu o introducere de Ion Bianu, Tom. 1, Librăriile Socec și Sfetea, București / Otto Harrassowitz, Leipzig / Gerold & Comp., Viena, 1913, pp. 19-20].

”*Gazeta Teatrului Național*”, București, 1836.

Laslo N., *Samuil Micu traducător din Lucian*, în ”*Gând Românesc*”, Cluj, 1937, n°5-7, mai-iulie, pp. 337-345.

Lăzăreanu B., *Cu privire la traduceri și traducători*, Cultura Românească S. A., București, vol. I-II, 1938.

”*Propășirea, foaie științifică și literară*”, Iași, 1844 [ed. de Paul Cornea et alii, Editura Minerva, București, 1980].

Șincai Gh., *Hronica Românilor și a mai multor neamuri* [...], în *Tipografia româno-franceză*, Iasi, 1853.

**Tractatul Păcii între Rusia și Poarta Otomană în numele atot Puternicului Dumnezeu*, în ”*Curierul Românesc*”, București, nr. 67, 29 noembrie 1829 pp. 283-286.

Dicționarul de dicerile streine coprinse în această carte, în RENDU Ambroise, *Robinson în insula sa*, [...] traducțiune de I. Baumann, Imprimeria Iosif Satmica și I. Moise, Craiova, 1861 (pp. 91-97).

Valian [Vaillant] J. A., *Vocabular purtăreț rumânesc-fracțozesc și fracțozesc-rumânesc* [...], În *Tipografia lui Frideric Valbaum*, București, 1839.

”*Vestitorul Romanesc*”, București, 1845.

Note :

[1] Primul număr vede lumina zilei în ianuarie 1844.

[2] Toți trei lexicografi bilingvi ai franco-românismului.

[3] Săptămânal, acel ”*Courier*” (și nu ”*Courrier*”) a apărut, în limba franceză, timp de mai puțin de o lună în februarie-martie 1790, la Iași, tipărit de autoritățile militare rusești cantonate în capitală.

[4] Baronul de Bois-le-Comte, inspector al consulatelor din Levant în 1834 și viitor consul la București, Conte de Reinhard, învățat și diplomat, consul francez la Iași pe vremea lui Napoleon I, și contele de Voisins, consul francez la Iași în 1844 (vezi, de pildă, ”*Buletin, foae oficială*”, Eșii [Iași], 1834, p. 232 ; ”*Albina Românească*”, Iași, 1838, p. 99 ; și, respectiv, ”*Vestitorul Romanesc*”, București, 1845, IX, p. 147).

[5] În exemplele de mai sus, ca și la cele următoare și pentru toate citatele din epocă pe care le reproducem în cursul acestui articol, transcriem sistematic în alfabet latin textele originale, toate scrise în alfabet de tranziție.

[6] Nu odată, acest tip de listare, de numai câteva scurte pagini, era desemnat, prea elocvent, ca fiind ”dicționar”. Denumirea va persista și ea. Vezi de exemplu, în *Robinson și insula sa* (Craiova, 1861 – carte de Ambroise Rendu în ”traducțiune” de I. Baumann, interesantă sub acest unghi, dar pe care n-o putem comenta aici), ultimele 6 pagini, intitulate *Dicționarul de dicerile streine coprinse în această carte* (pp. 91-97).

[7] Ne referim la parantezele rotunde și, în egală măsură, la parantezele drepte. De fapt, chiar dacă acestea din urmă sunt prezente mai rar, nu am relevat în toate ocurențele găsite, și până la proba contrarie, nicio diferență de funcționare sau de scop explicativ între cele două tipuri. Mai mult : există câteodată situații când, pentru o unică structură, și fără niciun fel de relevanță, găsim folosită o paranteză rotundă de deschidere – sau de închidere – în binom cu o paranteză dreaptă și vice-versa.

[8] Se remarcă în anumite prefețe, note, sau, de pildă, chiar de la primele pagini ale ediției, scoase la *Tipografia româno-franceză* din Iași în 1853 (anul în sine al acestei editări târzii este și el interesant !) sub îngrijirea preponderentă a ”colonelului M. Kogălniceanu”, a volumului *Hronica*

Românilor și a mai multor neamuri (p. 2 : ”tribut (*haraci, dare*)”, ”*nemicii (protivnicii)*”, ”*laură (cunună de vitejie)*” etc.).

[9] Despre unele aspecte ale folosirii parantezelor la Samuil Micu, în raport mai ales cu limba latină și punerea în paralel de cuvinte provenind din limbi diferite, vezi Nicolae LASLO, *Samuil Micu traducător din Lucian*, în ”*Gând Românesc*”, Cluj, 1937, n° 5-7, mai-iulie, pp. 337-345.

[10] Foaie volantă, Iași (”*Eșii*”), 17 aprilie 1829 (sublinierea noastră).

[11] *Tractatul Păcii între Rusia și Poarta Otomană în numele atot Puternicului Dumnezeu*, în ”*Curierul Românesc*”, București, nr. 67, 29 noembrie 1829 pp. 283-286, *passim*.

[12] ”*Albina Românească*”, Iași, 1832, nr 1, 3 ghenari, p. 2 (sublinierile noastre).

[13] *Ibidem*, p. 3 (sublinierea noastră).

[14] *Ibidem* (subl. n.).

[15] *Ibidem* (subl. n.).

[16] *Ibidem* (subl. n.).

[17] *Ibidem* (subl. n.).

[18] ”*Albina Românească*”, Iași, 1837, nr 51, 1 iulie, p.223 (subl. n.).

[19] *Ibidem* (subl. n.).

[20] ”*Albina Românească*”, 1837, nr 52, 4 iulie, p. 227 (subl. n.).

[21] *Ibidem*, p. 228 (subl. n.).

[22] *Ibidem*, p. 226 (subl. n.).

[23] *Ibidem* (subl. n.).

[24] ”*Albina Românească*”, 1832, nr 14, 18 februarie, p. 55 (subl. n.).

[25] ”*Albina Românească*”, 1832, nr 43, 2 iunie, p. 169 (subl. n.).

[26] ”*Albina Românească*”, 1832, nr 35, 5 mai, p. 138 (subl. n.).

[27] *Ibidem* (subl. n.).

[28] ”*Albina Românească*”, 1832, nr 26, 31 martie, p. 104 (subl. n.).

[29] *Ibidem* (subl. n.).

[30] ”*Albina Românească*”, 1832, nr 31, 21 aprilie, p. 122 (subl. n.).

[31] ”*Albina Românească*”, 1832, nr 14, 18 februarie, p. 53 (subl. n.).

[32] ”*Dacia litterară*”, Iași, 1840, p. 100 (subl. n.).

[33] *Ibidem* (subl. n.).

[34] *Ibidem*, p. 82 (subl. n.).

[35] *Ibidem*, p. 68 (subl. n.).

[36] *Ibidem*, p. 313 (subl. n.).

[37] ”*Propășirea, foaie științifică și literară*”, Iași, 1844, nr 27, 16 iulie, p. 210 (subl. n.).

[38] *Vocabular purtăreț rumânesc-fracțozesc și fracțozesc-rumânesc [...]*, București, În Tipografia lui Frideric Valbaum, 1839.

[39] ”*Albina Românească*”, 1832, nr 13, 14 februarie, p. 52 (subl. n.).

[40] Abreviere folosită de Vaillant: « b[ărbătesc] », adică substantiv masculin.

[41] *Vocabular cit.*, p. 44 (partea 1 – *Rumânesc-Fracțozesc*).

[42] *Ibidem*, p. 67 (partea 2 – *Fracțozesc-Rumânesc*).

[43] Precizăm că reproducem aici întocmai (inclusiv cu inadvertențele de prezentare) forma sub care apar cele două intrări, mai puțin forma în chirilică de tranziție ce e folosită pentru ceea ce nu ține de cuvintele scrise în franceză – acestea din urmă tipărite la Vaillant în caractere « bold ». Procedăm la fel pentru cele două intrări care urmează.

[44] *Ibidem*, p. 28.

[45] *Ibidem*, p. 188.

[46] ”*Albina Românească*”, 1832, nr 32, 24 aprilie, p. 127 (subl. n.).

[47] ”*Albina Românească*”, 1832, nr 38, 15 mai, p. 149 (subl. n.).

[48] ”*Albina Românească*”, 1832, nr 39, 19 mai, p. 156 (subl. n.).

[49] Revista, imprimată la București în « tipografia privilegheată » a lui Eliad, a apărut, cu oarecare neregularitate, între 1 noiembrie 1835 și decembrie 1836, când e anunțată înlocuirea ei cu “*Curier de amândouă secsele*”.

[50] ”*Gazeta Teatrului National*”, 1836, nr. 8, pp. 61-62.

[51] *Ibidem*, nr. 9, pp. 70-71.

[52] *Ibidem*, nr. 10, pp. 76-77.

[53] *Ibidem*, nr. 11, pp. 86-88. Mai sunt abordate “*viitor, fiitor*” (nr. 12, p. 96), “*vreme și timp*”, “*minut, moment, clipă*”, “*ursitoare, soartea, ursirea*”, “*norocire, fericire*”, “*nădejde și nădăjduire*”, “*credință și Credință*”, “*dragoste, amor*”, “*creator, silitor*”, “*suflet*”, “*predare*” (nr. 13, pp. 101-105).

[54] Corpusul ar putea căpăta, cu o relativă facilitățe, un caracter exhaustiv și oricum interesant în ce privește presa românească. Dar, pentru rezultate într-adevăr complete și definitive, munca va trebui extinsă la toate tipăriturile (volume, foi volante, broșuri etc.) din perioadă, cu precădere pe baza atât de utilei lucrări editate în patru volume de Academia Română între 1984 și 1996, *Bibliografia românească modernă*.

** ** *